

МУЗИЧНА ТИПОЛОГІЯ ЗИМОВИХ ОБРЯДОВИХ НАСПІВІВ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ З ЛІВОГО БЕРЕГА КРЕМЕНЧУЦЬКОГО ВОДОСХОВИЩА

Олександр Вовк УДК 398.8(477.46)

Статтю присвячено питанням збереженості та дослідження обрядової пісенної традиції сіл Лівобережної Черкащини, затоплених Кременчуцьким водосховищем. Розвідка містить етнографічну інформацію та огляд музичної типології пісень зимового обрядового циклу.

Ключові слова: Середня Наддніпрянина, обрядовий цикл, строфічна будова, ладомелодична структура, силабічна форма, сегмент, гетерофонія, орнаментация.

The article is devoted to the problems of safety and research of a ritual song tradition of the Left-Bank Cherkashchyna villages submerged by the Kremenchuk Reservoir. The essay covers the ethnographical information and considers the musical typology of winter ritual songs.

Keywords: Middle Naddnyprianshchyna, ritual cycle, strophic structure, melodic fret structure, syllabic form, segment, heterophony, ornamentation.

Досліджувана територія, затоплена Кременчуцьким водосховищем, розташована в межиріччі Дніпра та нижньої течії Сули. За сучасним адміністративним поділом України вона входить до складу Чернобаївського району Черкаської області.

Відомо, що цей край було заселено дуже давно. Неодноразові археологічні експедиції виявили на розглядуваній території поселення скіфського періоду (VII—III ст. до н. е.), доби неоліту (IV тис. до н. е.), пізньої бронзи (середина II — I тис. до н. е.). Також було знайдено залишки поселень черняхівської та зарубинецької культур, давньоруського періоду та кілька городищ часів Київської Русі.

Уперше ця територія згадується 1116 року в Знатіївському літопису і пов'язана з ім'ям князя Ярополка, який збудував тут місто Желді (нині — с. Жовнин) як опорний пункт для захисту південно-східних кордонів Русі. У 1239 році, як і прилеглі поселення, Желді повністю знищили татари. І тільки в XV—XVI ст. цей край знову почали заселяти втікачі з панщини та козакі.

З 1648 року села Липове, Матвіївка, Кліщенці та інші належали до Жовнинської сотні, а сам Жовнин став сотенним містечком Чигиринського полку з фортецею. З 1782 року ця територія належала Київському намісництву,

а з 1796 входила до Малороської губернії. У 1802 році вона ввійшла до складу Золотоніського повіту Полтавської губернії.

Упродовж 1928—1930 років ці землі відносилися до Кременчуцького округу, протягом 1930—1937 років були в складі Градизького району Харківської області, а пізніше — у 1937 році — стали частиною Полтавської. З 1964 року їх було включено до складу Золотоніського району, і лише від січня 1965 року вони стали територією Чернобаївського району Черкаської області.

Історія вивчення цих теренів не може пишатися великою кількістю дослідників-етномузикологів. Відомо, що влітку 1903 року з фольклорно-етнографічною експедицією ці місця (поряд з іншими) відвідала відома російська оперна співачка Євгенія Едуардівна Линьова. Результатом цієї поїздки стала її праця «Опыт записи фонографом украинских народных песен»¹. Досліджені нею села (Сорочинці, Леб'яже, Литв'яки, Шишаки, Рокита, Деньги, Жовнине, Стовбувате) у той час були частиною Полтавської губернії. До обстежуваної нами території з-поміж цих сіл належить Жовнин.

В опублікованій розвідці Є. Линьова наводить лише один нотний приклад — ліричну пісню «Ой горе тій чайці» із села Жовнин, — що не дає можливості сформулювати уявлення

про місцевий стан тогочасної календарно-обрядової традиції².

Варто зауважити, що в селах Кліщенці та Жовнині на початку ХХ ст. проводив свою збирацьку роботу і Микола Віталійович Лисенко. Експедиційною діяльністю тут також займався А. Чеховський, матеріали якого зберігаються в наукових архівних фондах рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Зокрема, 1 липня 1936 року в с. Вереміївка він записав п'ятнадцять весільних пісень, які майже через п'ятдесят років увійшли до першого тому антології «Весільні пісні. В двох книгах» (1982), виданого ІМФЕ.

Відомо, що перед затопленням окресленої території, у травні 1956 року, ІМФЕ відрядив комплексну експедицію в села, які згодом мали опинитися під водою. Її метою було зафіксувати зразки матеріальної та духовної культури в селах майбутніх переселенців. В експедиції брали участь художник і фотограф, які знімали плани сільських вулиць, типи селянських хат і печей, види та крій одягу, зразки тканих килимів, сорочок, рушників та інших речей. Фольклористи-музикознавці записали на магнітофонну плівку тексти та мелодії 230-ти пісень, серед яких було кілька стародавніх колядок, щедрівок, веснянок, весільних та ліричних пісень. Деякі з них згодом опублікував у збірках «Пісні Черкащини» та «Українське народне багатоголосся» Л. Яценко, який був одним з учасників тієї експедиції. Серед досліджених тоді сіл були й Кліщенці та Жовнин, де через багато років було записано пісенний матеріал, використаний при написанні цієї статті.

Таким чином, навіть зважаючи на перелічені факти, до 2004 року ця частина лівого берега Середньої Наддніпрянщини залишалася недостатньо вивченою, і доцільно зауважити, що запропонована стаття написана саме на основі матеріалів, зібраних після 2004 року, які в науковому обігу використані вперше.

У ході вивчення календарної пісенної традиції межиріччя Сули та Дніпра з'ясувалося,

що обстежувана територія багата на пісні зимового обрядового циклу, оскільки зимові ритуали майже в усіх досліджуваних селах продовжували активно функціонувати і в ХХ ст. Основні дати проведення зимових обрядів та виконавський репертуар у більшості випадків збігаються із загальновідомими в Україні. Так, простежується чітка диференціація колядок і щедрівок за часом виконання: перші співали на Різдво, а останні — у новорічну ніч, з 13 на 14 січня (за н. ст.).

Наведемо деякі етнографічні відомості стосовно проведення зимових обрядів (за висловлюваннями самих респондентів):

1) «Починали колядувати зранку 7-го числа дівчата. Хлопці “рожествували” із звездою... на перший день різдвяних свят співали “Рожество твоє”» (с. Жовнин, Вереміївка).

2) Обряд «пахолкування». Пахолок у перекладі з польської означає «хлопчик, підліток». Пахолкувати, як повідомили інформанти, означає «ходити, вітати». Пахолкували на Різдво зранку, ще затемна, а також на Новий рік. Хлопчики або дівчатка, по одному або по кілька осіб, обходили хати і голосно декламували (хлопчики):

*Я маленький пахолок,
Родився в вівторок,
А в середу рано
Мене в школу дано.
Я йду плачу,
За сльозами світу не бачу,
Ступив я на поріг,
Запах мені пшеничний пиріг.
Я пирога не желяю,
Вас з празником поздоровляю,
З Новим годом!*

(дівчатка):

*Я маленька дівчинка,
Спідничка рябенька,
Очки сіренькі,
Коси біленькі,
Щічки рум'яненькі,
Губки розовенькі,
Будьте з Різдвом Христовим здоровенькі!*

Коли заходили пахолкувати до хати, то хазяйка сідала на комин, аби кури неслись добре. З обіду починали ходити дівчатка (с. *Першотравневе, Старий Коврай*).

3) Гуляння після колядок називалися «вечірніми» (с. *Москаленки*).

4) У Першотравневому ще пам'ятають обряд «Водіння Кози»: «Була бабка Удодка, яка завжди наряджалася козою, робила конопляні роги, бороду».

5) На «Меланку» дівчата ходили до півночі, а потім починали ходити «суто муштини, або хлопці посипають з зіркою». «Наряджали “Меланку” в женську одяжку, розмальовують... Міхоношу називали “Сидіром”» (с. *Вереміївка, Васютинці*).

6) «На колядки і щедрівки ходили сім'ями, одягались святково. Брали мішки. Жінки заходили в хату до хазяїна, співали колядку, а він виносив їм паляницю або ковбасу. І прямо повні мішки цього доходу набирали». У цей день вони обходили хати, а вже наступного робили гуляння. Поширеним було також пахолкування. «Щедрували. Оце ж сьогодні щедрівка, завтра Новий год. То переодягалися ото в шапки, таке, в ведмедя, вроді би, вивертали кожуха... І в козу ж, видно ж, бо роги ото такі... Я знаю, що ходили від двору до двору» (с. *Старий Коврай, Орел Катерина Мефодіївна, 1921 р. н.*).

7) Хлопці та дівчата ходили колядувати й щедрувати окремо, переважно вдень, а вже старші або одружені — після них, звечора. Гурти були мішаними. Дітям давали коржи-

ки, пиріжки, горіхи, дорослим — по чарці. На Меланки виряджались і ходили шуткували, вітали зі святами. Робили пародію на церковну службу. Водили також козу (с. *Жовнин*).

Аналітичний матеріал колядок та щедрівок базується на 52-х пісенних зразках, відібраних за якістю виконання та станом збереженості з-понад сотні пісень. На основі цього матеріалу можна виокремити п'ять композиційних груп, кожна з яких характеризується поступовим зростанням масштабів форми: односегментна форма; однорядкова форма; однорядкова, що містить рефрен; дворядкова; дворядкова з рефреном.

За ознаками музичної стилістики весь наявний пісенний матеріал ми умовно поділили на чотири групи.

Першу групу серед записаних пісень становлять найбільш архаїчні. За нашими спостереженнями, майже всі вони належать до традиційного дитячого репертуару обходу дворів. Відповідно до дати виконання ці пісні є або колядками, або щедрівками. За строфічною будовою вони можуть бути односегментними чи двосегментними рядками³. Головною їх ритмомелодичною рисою є серіація: упродовж усієї пісні повторюється одна й та сама коротка мелодія (у нотації — в межах такту або двох).

Ладомелодична структура дитячих колядок та щедрівок — від трьох звуків у межах терції/кварти до пентахорду. У процесі виконання цих мелодій кількома дорослими жінками можливе гетерофонне розгалуження мелодичної лінії та епізодичне утворення терцієвих співзвуч:

А в полі, полі, сам плужок оре

Друга група — давні колядки, що їх виконували дорослі, — репрезентована двома недосконалими зразками. Один з них — ритмокомпозиційного типу 5+5+3, заспіваний як однорядковий, хоча на інших теренах України він майже завж-

ди організований у дворядкову строфу. Оскільки виконавиця згадала неповних три рядки тексту, які відтворила з однаковою мелодією, припускаємо, що рефренний рядок, що збільшує композицію до дворядкової строфи, вона просто забула:

Чи дома, дома хазяїн дома

Черкаси: Чорнобай: Першотравневе

Колядний тип 5+5+4 в с. Старий Коврай виконавиця відтворила з двома різними текстами (другий — неповний). В основі композиції — однорядкова форма. Її мелодичний зміст є типовим для таких пісень. Два п'ятискладні сегменти мають хвилеподібний мелодичний рух і завершуються низхідним кадансуванням на I щаблі (г. о. л.). Рефрен, який завершує форму, порушує мелодичну лінію кадансуванням на II щаблі (п. о. л.),

що дає можливість одразу перейти на повтор мелодії з наступними словами. Однак при повторі відбуваються деякі зміни в початковому сегменті, що в цілому надає формі подібності до дворядкової строфи (щоправда, у процесі виконання цей принцип порушується). Мелодичний обсяг пісні — пентахорд мажорного нахилу; мелодія весь час рухається між двома крайніми тонами звукоряду, що також є типовим для колядок цього типу:

Черкаси: Чорнобай: Старий Коврай

До третьої групи належать щедрівки з приспівом «Щедрий вечір!». На відміну від дитячих щедрівок це вже справжні пісні, яких співають, а не напівдекламують; вони входять до зимових обрядових пісень з репертуару дорослих. Модельний тип цих зразків має такий вигляд: 4+4+P(4+4), — але за рахунок дроблення першої або другої складовоти в одному з двох сегментів основної частини кількість силаб може коливатися від 4-х до 6-ти. Силабічна форма рефрену є стабільною і дорівнює 4-м складам, але завдяки дробленню першої складовоти другого ритмосегмента вона може утворювати п'ятискладник. Особливістю ритмотворення рефренної частини є хоріямб, який проводиться двічі, але в деяких випадках сталий двосегментний рефрен може розширитися до чотирисегментного. Головні ознаками пісень цієї групи є:

— протиставлення чотиридольних сегментів першого рядка тридольному двосегментному рефрену (♩♩♩ | ♩♩♩ || ♩♩ | ♩♩♩ ||);

— у ладовій організації наявні риси мажоро-мінорної системи, які поєднані тут з елементами давнішої монодичної системи (зупинка на субсекунді, на II щаблі, система опозиційних опорних тонів I—VII_{II} та I—II, а VII щабель переважно натуральний, а не підвищений, що є рудиментом давніх ладів).

Увагу привертає і ладова розімкнутість значної частини мелодій. Хоча трапляється багато прикладів із завершенням строфи на I щаблі, однак найчастіше останній каданс, який завершує кожну строфу, як опорний звук раптом проголошує не I щабель, а II або VII:

Ой посеред двору стояла береза

Черкаси: Чорнобай: Ленінське (Мутихи)

Колективне виконання щедрівок містить як відбиток розвиненої гетерофонії, де унісонність чергується з консонантними співзвуччями терції, квінти або тризвука, так і підголоскового

складу, коли голоси розходяться в октаву. Також присутні яскраві ознаки функціонально-гармонічної системи з виразними квартовими ходами баса:

Черкаси. Чернобай. **Ляшівка**

Варіанти.

Четверта група представлених нами пісень — церковні колядки. Це один з найчисельніших шарів пісенної зимової традиції, адже християнська культура посідала та й досі посідає вагоме місце в житті сільського населення. Зміст поетичних текстів цієї групи колядок тісно пов'язаний з Євангелієм. Тут є такі теми, як народження Ісуса Христа, його життя та смерть. Крім того, наявні й повчальні елементи.

Як і зміст словесного тексту, музична організація пісень теж віддзеркалює вплив церковної — кантової — традиції. Насамперед це стосується ладомелодичної організації:

- панування мажоро-мінорної системи;

— наявність відхилень до паралельного ладу функціонально-гармонічними засобами, переважно через акорди домінантової функції;

— застосування VII підвищеного щабля в мінорі.

Усі ці ознаки свідчать про відображення в цих музичних композиціях нового, а саме ладогармонічного типу мислення. Водночас досі помітний зв'язок з давнішим типом музичного мислення (монодичним, лінарним). Це простежується в наявності низького VII щабля, чергуванні терцієвих співзвуч з унісонами, а також сходження в кадансі голосів в унісон, а не в терцію. Від звичайних пісень походять й елементи орнаментациї:

Та й шедшим троє царю

Черкаси. Чернобай: **Ніжмоукраїнська (Митгька)**

Пісні, пов'язані з народно-церковною музичною традицією, мають строфічну форму.

Отже, наявність виявлених у ході дослідження чотирьох стильових груп зимових пісень відповідають чотирьом основним типам музичного мислення, які тією чи іншою мірою збереглися в пам'яті народних виконавців цього регіону до наших днів. Це декламаційний стиль дитячих колядок і щедрівок; архаїчний пісенний

стиль представлено двома зразками давніх колядок; розвинений багатоголосний стиль, втілений у щедрівках з приспівом, що їх виконували дорослі, де переплелися елементи давнього мислення з новими музичними тенденціями; та найпізніший стиль, репрезентований християнськими церковними колядками, в яких простежується яскравий прояв ладогармонічного мислення.

1. Гошовский В. Типы украинских колядок и их структурно-ритмические разновидности у славян // У истоков народной музыки славян: Очерки по музыкальному славяноведению. — М., 1971.

2. Сфремов Є. Ритмоструктурні типи календарних наспівів на Київському Поліссі // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. — Л., 1997. — Вип. 1: Київське Полісся. 1994. — 260 с. — С. 245.

3. *Квитка К.* Песни украинских зимних обрядовых празднеств. – М.: Советский композитор, 1971. – Т 1. – 154 с. – С. 103.

4. *Клименко І.* Зимові мелоареали південної Пінщини в системі поліської мелоареалогії // Етнокультурна спадщина Полісся. – Рівне: Перспектива, 2005. – 37 с. – С. 27.

¹*Линева Е.* Опыт записи фонографом украинских народныхъ песенъ. Изъ музыкально-этнографической поездки въ Полтавскую губ., въ 1903 г. – М., 1905.

²Відомо, що *С. Линьова* опублікувала лише невелику частину своїх експедиційних матеріалів. Імовірно, решта зберігається у фонограмархіві Пушкінського Дому (Санкт-Петербург) у вигляді металевих матриць.

5. *Рибак Ю.* Мелотипи зимових обрядів Верхньоприп'ятської низовини // Етнокультурна спадщина Полісся. – Рівне: Перспектива, 2005. – 27 с. – С. 6.

6. *Сопілка Т.* Щедрівки у пісенній традиції Полтавщини (за матеріалами експедицій 1986–2000 рр.) // Проблеми етномузикології. – К., 2004. – Вип. 2. – 255 с.

³Така форма виникає завдяки мелодичній організації. Мелодія першого коліна має направленість на продовження, що підкреслює висхідна інтонація. Відповідно в другому коліні наявний протилежний мелодичний рух і кадансування в головний опорний тон.

ПІСЕННА ЛІРИКА СЕЛА СЕМИГІР'Я СВІТЛОВОДСЬКОГО РАЙОНУ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анастасія Філатова

УДК 398.838(477.65)

Статтю присвячено позаобрядовим ліричним пісням одного із сіл Правобережної Наддніпрянщини (с. Семигір'я Світловодського р-ну Кіровоградської обл.). На прикладі пісенного репертуару трьох виконавиць літнього віку розглянуто особливості їхньої співочої манери та музичної стилістики ліричних пісень. Це дозволило виявити різні комплекси структурно-стилістичних ознак, складність і неоднозначність кожного зі структурних рівнів пісенного матеріалу. Багатство музичних форм, оригінальність виконавських утілень яскраво репрезентують культуру традиційного співу с. Семигір'я та відзначають її музично-стильову єдність.

Ключові слова: Правобережна Наддніпрянщина, регіональна традиція, лірична пісня, виконавська манера, музична стилістика.

The article is devoted to the non-ritual lyric songs of one of the Dnieper Right-Bank Ukraine villages. Based on the song repertoire of the three aged female performers there is a consideration of the features of singing manner and musical style of their lyric songs. This allowed the author to elucidate the different complexes of structural and stylistic signs, complicity and ambiguity of each song's structural level. The variety of musical forms and originality of performer's embodiments strikingly represent the Semyhirya village traditional singing culture and mark the culture's musical and stylistic unity.

Keywords: Dnieper Right-Bank Ukraine, regional tradition, lyric song, performer's manner, musical style.

Одним з актуальних напрямів сучасної української етномузикології є регіональні й локальні дослідження народної музики. Опис та аналіз різних регіональних традицій, місцевих пісенних стилів українського фольклору дають можливість виявити їхні своєрідні оригінальні риси. Матеріали кожної фольклористичної експедиції щоразу дозволяють відкрити нові, невідомі деталі в пізнанні народного музичного мистецтва.

Неабиякий і цілком закономірний інтерес до обрядового фольклору, який останнім часом є темою переважної більшості досліджень, дещо витіснив з поля зору жанр «звичайних» (позаобрядових) пісень. Здавалося б, із їхнім записом ще можна зачекати, а дорогоцінний час витратити на фіксацію архаїчного шару фольклору. Але виявилось, що якісна пісенна лірика зникає з ужитку так само стрімко, як і обряд.